

LATZKOVITS MIKLÓS

**MÁSODIK JÁNOSNAK A TÖRÖK CSÁSZÁRHOZ,
SULTÁN SULIMANHOZ VALÓ MENETELINEK MEGÍRÁSA***

1. A János Zsigmond és Szulejmán szultán 1566-os zimonyi találkozóját részletesen elbeszélő magyar nyelvű szöveget legutóbb Bessenyei József adta ki a Balassi Kiadónál.¹ A szövegközlés valójában Kemény József és Nagyajtai Kovács István 1837-es edíciójának modernizált változata.² A publikáció illetően módját az magyarázza, hogy a most említett 19. századi nyomtatott (első) kiadásnál korábbi forrás 1993-ban nem volt ismeretes, minthogy a Kemény és Nagyajtai Kovács szövegközléséhez alapul szolgáló kézirat elveszett. 1837-ben a sajtó alá rendezők egyébként úgy vélték, hogy a rendelkezésükre álló kézirat Apafi Mihály tolmácsának, Rozsnyai Dávidnak a kézírása, ezen állításukat azonban jelenleg nem lehet ellenőrizni. Épp ezért már önmagában sem teljesen érdektelen, hogy az Országos Széchényi Könyvtár egyik kódexéből előkerült a szöveg egy eddig ismeretlen 18. századi változata.³ A vegyes tartalmú, rendkívül izgalmas kézirat jobbára Borosjenei Mihály munkája, aki a zimonyi találkozóról szóló szöveg másolását 1715. december 29-én fejezte be.⁴

A kódex egyébként Borosjeneiről számos értékes információt megőrzött, tekintettel arra, hogy benne megtalálható rövid önéletrírása, mely az 1714–1717 közötti évek életeseeményeit beszéli el, vagyis épp azoknak az éveknek a történetét, amikor a minket érdeklő szöveg is lejegyzésre került.⁵ E magyar nyelvű (s igen nehezen olvasható) leírás

* Jelen dolgozat egy korábbi változata 2008. október 29-én felolvasásra került az MTA Irodalomtudományi Intézetében. Az ezt követő vitában elhangzott hozzászólások tanulságait igyekeztem felhasználni, ezekre az alábbiakban utalni is fogok.

¹ [BÁNFFY GYÖRGY], *Második János ... török császárhoz menetele* = ZAY FERENC, *János király árultatása* – KIS PÉTER, *Magyarázat* – [BÁNFFY GYÖRGY], *Második János ... török császárhoz menetele*, kiad., vál., ford., bev., jegyz. BESSENYEI József, Bp., Balassi, 1993 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 2), 119–131.

² *Erdélyország történeti tára*, kiad. KEMÉNY József, NAGYAJTAI KOVÁCS István, I, Kolozsvár, 1837, 33–50.

³ Jelzete: Oct. Lat. 459. A szöveg a kézirat 20r–34v lapjain olvasható. Itt jegyezném meg, hogy a kódexben valójában kétféle könyvtári (bepecsételt) számozás található, tekintettel arra, hogy egykori tulajdonosai annak legelső és legutolsó lapjait egyaránt használták „első” lapként, tehát a különféle szövegrészek lejegyzése során egyszerűen megfordították a kéziratot. Az itt és az alábbiakban megadott lapszámok ahhoz a könyvtári számozáshoz igazodnak, mely a „Vienna [!] 25. Februarij. De horribili Terrae motu...” kezdetű szöveget tartalmazó lapot tekinti a kézirat „első” lapjának.

⁴ Ez a 34v lap alján olvasható megjegyzése alapján tudható: „Pariahtam in Anno 1715. Dje 29. Decembris.”

⁵ Mindez a kódex 12v–14v lapjain található.

apropója talán feleségének, Lengyel Sárának a halála lehetett, akivel közel három évig élt együtt. 1714 előtt már született egy közös gyermekük, aki azonban kétéves korában meghalt. 1714. május 5-én Sára asszony egy kislánynak adott életet, de gyermeke születését csak néhány nappal élte túl. A temetés után két héttel Borosjenei elhagyta „Szigetet” (Máramarossziget), s „gyalog, nagy törődve” indult Désre, Sámuel nevű fiával. Május 30-án érkeztek meg a városba, ahol néhány hónapon keresztül egy „szegény szücsnél” laktak. Augusztus 14-én Thorockay János szolgálatába állt, s lett annak több birtokán tisztartója, nevezetesen Pecsétszegen, Pénteken (Oláhpéntek) és Némán. A zimonyi találkozást elbeszélő szöveg utolsó lapján olvasható aláírása szerint ez utóbbi településen került sor a mű lejegyzésére („Boros Jenei Mihály Neman Tisztarto in Transylvania”). Sámuel nevű gyermeke testvéreinél jóval idősebb lehetett, vagyis nyilvánvalóan egy korábbi házasságából származott, minthogy apja már 1715-ben beadta egy dési csizmadiamesterhez szakmát tanulni. Sámuel azonban Debrecenbe szökött („ott pedig állott a collegiumhoz”), majd onnan Husztra. 1716 márciusának végén Borosjenei felmondott Thorockaynak („az úr conventiómat sem adta meg”), egy évre Dániel Józsefhez szegődött, szintén tisztartónak („Földvára a Maros mellett”). A rövid leírás utolsó adatának értelmében 1717. júniusában Kemény Jánosné fogadta őt fel „Udvari Hopmesternek”.

Egészen biztos, hogy protestáns volt. A kódexben több általa másolt, katolikusokat gúnyoló írást olvashatunk, így például azt az Európa-szerte ismert Miatyánk-paródiát, melynek szövegébe az „ita etiam in Hungaria” formula is belekerült: „Papa noster, qui es Romae, pereat regnum tuum, sicut in Italia, ita etiam in Hungaria, missam tuam quotidianam aufer a nobis hodie, et remitte nobis pecunias nostras, quas dedimus tibi pro indulgentiis, et ne nos inducas in idololatriam, sed libera nos a purgatorio, quia tuus est infernus, sulphur, flamma et cruciatus in secula seculorum.”

Érdekes, hogy a kódex későbbi tulajdonosa, Érsekújvári Mihály, egyrészt áthúzta e szöveget, másrészt a következő (később szintén áthúzott, s igen nehezen olvasható) megjegyzést fűzte hozzá:⁶ „O Miser, et nulli Miserabilis Jenei [?], bonum foret tibi, si vivus purgatorium novisses, et modo mortuus ibi esses.”

A kézirat egyébként 1742-ben kerülhetett Érsekújvári birtokába, a kötés belső oldalán szereplő possessorbejegyzése mellett legalábbis ez az évszám olvasható, tehát Borosjenei ekkor már vélhetőleg nem élt. Felekezeti hovatartozását tekintve minden bizonnyal református lehetett. Ez szintén korábban említett önéletírásából derül ki, nevezetesen a felesége temetésével kapcsolatos részletből. Borosjenei ugyanis itt pontosan megnevezi a szertartás prédikátorait. Ezek egyike Nánási József volt, aki a templomi prédikációt tartotta, s aki talán a Franekerben 1699. szeptember 17-én immatrikuláló Nánási Józseffel azonos.⁷ A temetőben prédikáló másik személyt Borosjenei egyszerűen „professor t(ekintetes) Udvarhelyi ur”-nak nevezi, s e megfogalmazás bizonyosan Udvarhelyi Mihályra utal, aki hazai iskoláinak elvégzése után, 1701-től Máramarosszigeten volt rektor. 1705-től ő is Franekerben tanult, majd 1707-től újra Máramarosszigeten rektorkodott,

⁶ A Miatyánk-paródia szövegét és Érsekújvári megjegyzését lásd a 35v lapon.

⁷ SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, JATE, 1992 (Fontes Rerum Scholasticarum, 4), 1506.

egészen 1721-ig, mikor is a kolozsvári református kollégium tanára lett.⁸ A kódexbe másolt szövegek alapján (bár ezt a kérdést bővebben most nem kívánom érinteni) Borosjeneit labanc érzelmű reformátusnak kell elképzelnünk.

2. A zimonyi találkozót elbeszélő szöveg szerzőjének (igaz, feltételelesen) hosszú ideig Bánffy Gergelyt tekintették. Bánffy Gergely neve valóban szerepel az 1837-es edícióban, a szöveg legvégén, ahol „azoknak nevek [soroltatnak fel], kik a fejedelemmel jelen voltak a török császár előtt a sátorban”.⁹ E felsorolás összesen tizenkét személyt említ, az 1837-es edíció egyik megfogalmazása alapján pedig nyilvánvalónak látszott, hogy a szerző a felsoroltak egyike lenne. Hogy épp Bánffy Gergely, az valójában Aranka György *A magyar nyelv-mívelő társaság munkáinak első darabja* című könyve alapján volt állítható, melyben Aranka egy hosszú listát közöl *Az Erdélyi Történeteket illető Kézírásoknak újabb és bővebb Lajstroma* címmel, s itt megemlíti a zimonyi találkozót leíró szöveget: „Bánffy Gergely, Iffjabb János Király uttya Szulimánhoz.”¹⁰

Aranka tehát nem argumentál, egyszerűen csak közöl, s tagadhatatlan, hogy a megfogalmazásából áradó magabiztosság némileg zavarba ejtő. Bessenyei József azonban ennek ellenére is úgy vélte, hogy Bánffy Gergely semmiképpen sem lehet a szöveg szerzője, hisz a szultán sátrában lezajlott audiencián „csakis a fejedelem belső köréhez tartozó, a politikai életben számottevő szerepet játszó” személyek lehettek jelen.¹¹ Bánffy Gergely pedig (szemben tizenegy felsorolt társával) nem tartozott ezek közé. Bessenyei ezért azt feltételezte, hogy Bánffy Gergely neve másolási hiba folytán került a szövegbe, az itt eredetileg olvasható Bánffy György névalak helyett.¹² Borosjenei kézirata alapján ma már teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a másolási hibát illetően Bessenyeinek igaza volt! Az 1715-ös kéziratban a „Bánffy György” névalak egyértelműen olvasható. Bessenyei bravúros emendációjához azonban mégiscsak fűznék egy megjegyzést, melynek mondandóm szempontjából később lesz is némi jelentősége. Azt tudniillik, hogy a György névalakot meglehetősen nehéz Gergelynek olvasni, viszont a Georgiust meglehetősen könnyű Gregoriusnak.

Minthogy az 1837-ben publikált szöveg címében (*Második János, Magyarország választott királyának Második Szulejmán török császárhoz menetele rendje és módja*) a „Második Szulejmán” formula anakronisztikusnak látszik, feltételezhető volt, hogy az a 19. századi kiadók kreációja. Fári Márton helyette a „Szultán Szulimánhoz” vagy a „Szulimán Császárhoz” kifejezést ajánlja, s a javasolt emendáció ebben az esetben is

⁸ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977², 663; SZABÓ Miklós, SZÖGI László, *Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor, 1998, 4173.

⁹ BESSENYEI, i. m., 131. (Itt és az alábbiakban az 1837-es kiadás szövegét Bessenyei József modern redakciójában idézem.)

¹⁰ ARANKA György, *A magyar nyelv-mívelő társaság munkáinak első darabja*, Szeben, 1796, 192; interneten elérhető: <http://www.kiad.hu/bibl/elsodarab/index.php?sorszam=1>.

¹¹ BESSENYEI, i. m., 115.

¹² BESSENYEI, i. m., 115.

igazolható Borosjenei másolata alapján:¹³ „Az Erdélyi Métosagos Fejedeleme(n)k és Magyar ország választot Kirallyanak második Jánosnak a Török Császarhoz Sultán Sulimanhoz való menetelinek megírása, mely volt 1566. esztendőben”. Kemény és Nagyajtai Kovács szövegközlését tehát legalább a címet illetően mindenképpen önkényesnek kell tekintenünk. Ennek ellenére mégis meglepő, hogy bár a 19. századi nyomtatvány (néhány fontosabb tartalmi eltéréstől eltekintve) mondatról mondatra ugyanazt a tartalmat közli, mint Borosjenei változata, a két szövegben mégsem találunk két egyforma mondatot. Szó szerint egyetlenegy sem! Az alábbiakban ezt szeretném illusztrálni, mondandómat illető fontossága okán meglehetősen bőven válogatva a párhuzamos szöveghelyekből.¹⁴

1. „Minekutána a felséges fejedelem az elmúlt esztendőben ezer és száz németeket mind egyig levágata, és annak felette Bányát s Csehet rész szerint erővel, rész szerint árultatással megvötte volna, hadát le akarván szállítani, rendelte vala, hogy a német hadat, mely a Tisza mellett táborot jártatott vala, meglepné, és szemben való viadallal megvína.”¹⁵

2. „Minekutánna a fellyeb meg írt esztendőben a Fejedeleme Erdőd mellet Tizenegy [...] száz Németeket le vágatot volna az jovában, annak felette Bányát és Szilágy Csehet erővel és hódolással ell foglalta volna, végezé, hogy a Több Németségeis mennyen, kik az Tisza mellet Táboroznak vala, s véget vetne ezen esztendőbeli hadakozásának.”¹⁶

1. „A felséges fejedelem e dolgot megértvén, a török császárt a frigynek megszegéséről bizonyossá teszi. Holott pedig a tél jelen volna, és élése is nem volna, a segítség is megfáradottnak lenni láttatnék, a császár búsulván a hitnek megszegésén, mindjárt a Maximilián két követjét, kik akkor nála valának, a tömlöcbe vetteti és megesküszik azon, hogy hamar időn bosszút áll érette.”¹⁷

2. „A fejedelem az dolgot megértvén, az Török Császárnak az eő hitszegéseket Tudtára adgya, holott pedig az Tél ell közelgetet volna és a Táborozásnak ideje nem volna, az népis fáradt volna, akkor a Fejedeleme semmitis nem cseklekedheték. A Török Császár pedig igen meg búsulván az Maximilián kétt oratorit Temlőczben vetteté, erőssen esküvén, hogy ezért való bosszúját meg állaná.”¹⁸

¹³ FÁRI Márton, *Nagy Szülejmán utolsó hadjárata és Erdély (1556)*, Biztonságpolitika Online Portál, <http://www.biztonsagpolitika.hu/userfiles/file/PDF/fari.pdf>.

¹⁴ Előbb mindig a 19. századi nyomtatott szöveget közlöm (Bessenyei átírásában), utóbb pedig Borosjenei változatát. Ebben a központosítást és az ékezetet modernizáltam.

¹⁵ BESSENYEI, i. m., 119. (Itt a szöveg legelső mondatát idézem.)

¹⁶ Oct. Lat. 459, 20r.

¹⁷ BESSENYEI, i. m., 119–120.

¹⁸ Oct. Lat. 459, 20v–21r.

1. „Azonközben Maximilián megennyhíteni akarván – amint arányzza vala – a császárnak haragját, harmadik követje által a felséges fejedelmet erősen vádolja és mindenben a fejedelmet okozza.”¹⁹

2. „Azonközben Maximilián oltani akarván (az mint véli vala) az Török császár felgerjedet haragját, harmadik követtye által az Fejedelmet igen terhesen vádolla, és minden vétket ő reája hány.”²⁰

1. „A császár megolvastván a leveleket és látván a fejedelemtől adatott conditiókat, nem lehete, hogy meg ne indulna. Egybehíván azért a basákat, monda: ím, micsodás hűtök légyen egymáshoz a keresztyén fejedelmeknek, látjátok. Ha Maximilián minket meg nem csalt volna, kétség nélkül hinnénk néki, és a mi fiunk felől gonosz ítéletben lennénk, de mivel tudjuk, Ferdinánd régen az ő atyját, Jánost és Izabella királyné aszszonyt gyakorta hazugsággal kecsgettette, vakmerőképpen hinni nem akarunk.”²¹

2. „Látván a Császár és ell olvasatván a Levelet és a Fejedelem Condióiit, nem óhatta magát a meg háborodástul, a Basákat egyben hivatván: Lássátok (úgymond), mint Tarcsák meg hitekét a keresztyén²² Fejedelmek, ha Maximilián minket megh nem csalt volna, kétség nélkül nekie hitelt adnánk, és a mi Fiunk felől gonoszul ítlénénk. De mivel Tudgyuk az Attyais, Ferdinandus János királt és Isabella királynét gyakorta sok hamiságával csalta meg, valójában nekie hinni nem is akarunk.”²³

1. „Legelsőben: egy aranypogácsa vagy tányér, melyben tetszik vala tizenkétezer arany érő kőöntyű, melyben négy alkalmas öreg gyémántok, három drágalátos öreg carbunculusok és az közepin egy igen nagy, de tiszta olyan smaragdus, mely is hatezer arany érő vala.”²⁴

2. „Első: egy arany mosdó, mellyen egy Tizenkét ezer aranyat nyomó arany láncz vala, az mosdóban valának négy öreg Adamas kövek, három Carbunculusok, az közepiben száz ezer aranyat érő Smaragdus.”²⁵

A most idézett részleteket jobbra a mű legelejéről válogattam, de e citátumok tökéletesen illusztrálják a két szöveg egészének egymáshoz való viszonyát. Különösen jellemzőnek érzem, hogy még a kaputcímek szövegezése is különböző a két változatban. Ismeretes, hogy az 1837-es edíció szövege kisebb egységekre (kaputokra) van osztva, s hogy ezek élén mindig egy-egy cím is áll, mely az adott kaput tartalmát foglalja össze. Borosjenei változatából e kaputcímek rendre hiányoznak, de ahol mégis megtalálhatók, ott egészen más megfogalmazásban olvashatók. Íme egy példa:

¹⁹ BESSENYEI, *i. m.*, 120.

²⁰ Oct. Lat. 459, 21r.

²¹ BESSENYEI, *i. m.*, 120.

²² Az eredetiben „keresztyének”-ből javítva.

²³ Oct. Lat. 459, 21v.

²⁴ BESSENYEI, *i. m.*, 126.

²⁵ Oct. Lat. 459, 29r.

1. „A FELSÉGES FEJEDELEM ELÁRULTATIK”²⁶2. „Német Császár az Fejedelmet vádolja”²⁷

Nyilvánvaló, hogy a különbségek nem indokolhatók egyszerű szövegromlással. Magyarázat valójában kettő is kínálkozik, bár – belátom – teljességgel kielégítőnek egyik sem tekinthető:

1. Ha Kemény és Nagyajtai Kovács önkényesen átírták a mű címét, átírhatták annak szövegét is (ami mellesleg a most előkerült kézirat becsét jócskán megnövelné). Ráadásul Kemény Józsefet igencsak megbízhatatlan editornak ismeri a szakma, olyannak, akitől a publikált szövegek önkényes megváltoztatása egyáltalán nem idegen.²⁸ Ezt a magyarázatot elfogadva azonban azt is fel kellene tételeznünk, hogy az átírás során a kiadók szó szerint sorról sorra haladtak, hogy az általuk közölt változatból egyetlen mondatot sem tartottak meg olyannak, ahogyan az forrásukban eredetileg szerepelt. Ez pedig azért némileg mégiscsak valószínűtlen. A szöveget önkényesen „emendáló” 19. századi kiadók többnyire lecserélnék néhány szót (talán jó néhányat), átírnak néhány mondatot (talán sokat), de a szöveg ilyen totális, mondatról mondatra haladó áttulajdonításától általában tartózkodnak.²⁹

2. Ha a két változat különbségeit másképp kell indokolnunk, elvben akár arra is gondolhatnánk, hogy a zimonyi találkozót elbeszélő szöveg eredetileg latinul íródott, de ezt a latin verziót igen korán, talán még a 16. században lefordították magyarra, méghozzá többen is. Így a ránk maradt másolatokat valójában más-más fordítások másolatainak kellene tekintenünk. Hadd hivatkozzam itt először Bartók István hozzászólására, aki az általam idézett (s a 19. századi nyomtatott kiadásból idézett) szövegrészek egyik fordulatában érezhető latinizmusra hívta fel a figyelmet („a segítség is megfáradottnak lenni láttatnék”). Úgy tűnik, itt egy tipikusan latinos, infinitivusos szerkezet nyomait lehet kitapintani. Ha egy eredetileg latin nyelvű szövegben gondolkodunk, akkor a Bánffy György–Bánffy Gergely névcseréje is könnyen magyarázható lenne, hisz – mint arra fentebb már utaltam – a *Georgius* névalakot tényleg könnyű *Gregorius*-nak olvasni, bár (nézetem szerint) a névcserének egyéb okai is lehetnek. Nem kívánok ugyan nagyobb jelentőséget tulajdonítani a dolognak, de mégis megjegyezném, hogy míg az 1837-es publikációban Miksa követéit rendszeresen *követnek* nevezik, addig Borosjeneinél az ominózus helyeken többször is az *orátor* szót találjuk. Hasonlóképpen nem tartom perdöntő jelentőségűnek, de az eddig elmondottakkal legalábbis egybevág Jacobus Palaeologus egyik leírása, mely *Disputatio scholastica* című művében található, s mely Jósias (a fikció szerint János Zsigmond) és Szulejmán égi „találkozását” írja le. Palaeologus e találkozást igen bensőségesnek ábrázolja, amiért is a szöveg modern magyar fordítását magyarázó jegyzetekkel ellátó Balázs Mihály maga is úgy vélte, hogy Palaeologus talán

²⁶ BESSENYEI, *i. m.*, 120.

²⁷ Oct. Lat. 459, 21r.

²⁸ Ezt R. Szalay Ágnes is kiemelte hozzászólásában.

²⁹ A dilemmát természetesen az sem oldja meg, ha szerzői variánsokban gondolkodunk, épp a most említett okok miatt.

ismerhette a zimonyi találkozót leíró szöveget.³⁰ Márpedig Palaeologus nem tudott magyarul.

Úgy vélem azonban, hogy ez a magyarázat is meglehetősen ingatag lábakon áll. A fent idézett részletek ugyanis nemcsak azt igazolják, hogy a két szöveg nagy mértékben különbözik, hanem azt is, hogy nagy mértékben hasonlít egymásra. Ahhoz mindenképpen túlságosan, hogy két, egymástól független fordító munkáinak tekintsük őket, hisz ebben az esetben az eltéréseknek jóval nagyobbaknak kellene lenniük.

3. A Borosjenei által összeállított kéziratban feltűnően sok paszkvillus jellegű verset találhatunk, s elképzelhető (nagyon feltételelesen), hogy ezek némelyike talán a zimonyi találkozót leíró szöveg esetleges forrásával is kapcsolatba hozható. A kézirat több Szentpáli N. Ferenc-költeményt is tartalmaz. Így a szebeni királybíró, Szász János ellen írott paszkvillust,³¹ valamint a Teleki Mihály ellen írott paszkvillus első strófáját.³² Szentpáli nem játszott ugyan jelentős szerepet a 17. század végi Erdély politikai életében, de mint vízaknai királybíró gyakran hívta fel magára a figyelmet kirívó erőszakosságával. 1700. augusztus 2-án épp akkor követtek el ellene merényletet, amikor Gyulafehérvárott az őt magához kérető Bethlen Miklóshoz tartott. Bethlen *Önéletírásában* többször is megemlékezik róla. Többek között azt is elbeszéli, hogy miként vádolták meg Szentpált 1702-ben egy Rabutinról írott paszkvillus szerzőségével, melyben Bethlen Krisztusként szerepelt, Rabutin pedig Pilatusként: „Ki írta, ki írta? Majd mind arra hajlanak, hogy Szentpáli Ferenc, már azelőtt is poeta és pasquillistaságáról híres vízaknai ember, Bethlen Miklós barátja, nyilván ő írta.”³³

Borosjenei Szentpáli szövegeit egymás után másolta a kéziratba, valószínűleg egyszerűen is jutott hozzájuk. És a Szentpáli-paszkvilluskok után rögtön egy Bethlen Miklósupus következik, nevezetesen a *Corona Muralis*, melynek korábban ismeretlen szövegét (más forrásból) Jankovics József adta ki 1989-ben.³⁴ Ennél is érdekesebbek azonban a kézirat 42r–46v lapjain olvasható, egyértelműen és nagyon határozottan Bethlen Miklósnak attribuált versek.³⁵ Csakhogy e zömmel szatirikus epitaphiumokat nem ő, hanem Rozsnyai Dávid szerezte.³⁶ Az a Rozsnyai Dávid, akinek kézírását a zimonyi találkozóról szóló szöveget publikáló Kemény és Nagyajtai Kovács az általuk használt kézirat duktusában felismerni vélték. Arról a hét fejedelemportréről van szó, melyeket Rozsnyai a *Történet dolgok* című munkájába illesztett. Ez egy török deáksága alatt összegyűjtött, s görgényi rabsága alatt magyarra fordított okiratgyűjtemény, melynek Rozsnyai számos,

³⁰ Jacobus PALAEOLOGUS, *Földi és égi hitviták: Válogatás Jacobus Palaeologus munkáiból*, vál., előszó, jegyz. BALÁZS Mihály, ford. NAGYILLÉS János, Bp.–Kolozsvár, A Dunánál–Qui one Quint, 2003, 175. (109.)

³¹ Oct. Lat. 459, 4v–8r. Eddig ismeretlen, de lényeges újdonságot nem adó szövegváltozat. Vö. RMKT XVII/13, 5. sz.

³² Oct. Lat. 459, 8v. Azért csak az elsőt, mert a vers szövegét tartalmazó leveleket utólag kivágták a kéziratból. Vö. RMKT XVII/13, 3. sz.

³³ BETHLEN Miklós *Önéletírása*, kiad., jegyz. V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1955, II, 110.

³⁴ Oct. Lat. 459, 9r–12r. Vö. JANKOVICS József, *Két Bethlen Miklós-dokumentum*, ItK, 1989, 439–443.

³⁵ „Aliquot Epitaphia a C(omite) Nicolao Betlen excogitata”.

³⁶ Ezt Jankovics József állapította meg, segítségéért külön köszönet illeti.

egyre csiszoltabb redakcióját készítette el, s az egyes példányokat különböző pártfogói-hoz szóló ajánlással látta el. Az egyik példányt éppenséggel Bethlen Miklóshoz szóló ajánlással.³⁷ Hogy Borosjenei kéziratában Rozsnyai versei (hibásan) Bethlen Miklósnak attribuálva szerepelnek, az legegyszerűbben úgy magyarázható, ha feltételezzük, hogy Borosjeneihez az epitaphiumok egy végső soron Bethlen Miklóstra visszavezethető másolata jutott el. Talán ugyanez a helyzet az egyébként először 1702-ben megjelent *Corona Muralisszal* és Szentpáli verseivel is.

Bármennyire hipotetikus, mégiscsak csábító a feltételezés, hogy a zimonyi találkozót leíró szöveg is hasonló forrásra megy vissza. Elképzelhető, sőt, talán némileg valószínűbb, mint eddig, hogy Kemény és Nagyajtai Kovács nem tévedett Rozsnyai kézírását illetően, s hogy ebből adódóan az egykori török deák és a némai tiszttartó által lemásolt szöveg eredetileg közelebb állhatott egymáshoz, mint ma. A 19. századi nyomtatott kiadás és Borosjenei változata közti különbségeként így mégiscsak Keményt és Nagyajtai Kovácsot terhelne a felelősség, akik ezek szerint talán valóban mondatról mondatra áttílták forrásukat. Ezt tudniillik legalább meg lehet tenni, viszont két, egymástól független fordítás sohasem fog annyira hasonlítani, mint amennyire a ma rendelkezésünkre álló szövegforrások hasonlítanak. Úgy érzem ugyanakkor, hogy a latin „összöveg” hipotézisét sem kell teljes mértékben elvetnünk. A szöveg(ek)ben megbúvó latinizmusok, Palaeologus idézett leírása, vagy egyszerűen a zimonyi találkozó nemzetközi visszhangja³⁸ mind ilyen irányba mutatnak.

4. A két szöveg között azonban tartalmi eltérések is vannak, s noha ezek száma meglehetősen csekély, e különbségek olykor tényleg informatívak, sőt, a szerzőség kérdését is új fényben világítják meg. A legegyszerűbbnek azok az esetek tűnnek, amikor vélhetőleg másolási hibáról van szó. Az 1837-es edíció második bekezdése például egyszerűen kimarad Borosjenei változatából, ami persze az adott helyen némileg értelmetlenné is teszi azt.³⁹ De idézhetünk néhány olyan példát is, amikor az 1837-es kiadás több információt közöl, mint Borosjenei szövege, tehát pontosabbnak, precízebbnek látszik annál. János Zsigmond a zimonyi táborba indulás előtt „generális kapitánnyá” nevezi ki Hagymási Kristófot. A nyomtatásban is megjelent szöveg erről a következőképp beszél: „...mindjárt generalis kapitánnyá – a megholt Varkucs Tamás helyébe – a nagyságos Hagymási Kristófot, serény férfit választá...”⁴⁰ Borosjenei változatában is ugyanez mondatik el, de ott a megholt Varkucs Tamásról nem esik szó, vagyis ezen a ponton Borosjenei változata információban szegényebb: „...Generális fő Capitánnak teszi maga

³⁷ Vö. RMKT XVII/16, 4–10. sz. Borosjenei kéziratában a Bocskaira írott epitaphiumot megelőzi egy szintén Bocskaira írott másik, latin nyelvű epitaphium, a versfűzér végén pedig egy Bastáról szóló, ugyancsak latin nyelvű szatirikus epitaphiumot olvashatunk.

³⁸ Ezt az argumentumot Balázs Mihály hozzászólásából kölcsönzöm.

³⁹ A „Meghallván az ő követségét...” kezdetű bekezdésről van szó. BESSENYEI, *i. m.*, 119.

⁴⁰ BESSENYEI, *i. m.*, 123.

helyében a Tek(intetes), N(agysá)gos Hagymási Christophot, az kiis igen jeles vitéz ember vala...”⁴¹

De arra is találunk példát, amikor a dolog épp fordítva működik, amikor tehát Borosjenei szövege mondható informatívabbnak. Az 1837-ben megjelent változat egyik kaputjában például arról értekezik a szerző, hogy Szulejmán június 28-án miféle ajándékokat osztatott ki katonái között.⁴² Néhány mozzanatában itt is ez a szöveg a bővebb, ám a következő részlet mégis teljességgel hiányzik belőle: „...Itt a táborban az mint mi eszünkbe vehettük, volt kétt ezer lövő szerszám, mindenikünk ítéleti szerént ötven ezer sátor, még penig ell bocsáttak volt már azok, a kik Gyulát és Egret meg szállják, kiknekis személy szerént a fellyebb meg írt summa ajándékot a Császár meg küldötte volt. Nem láttatik ezen dolog lehecséges(ne)k s hitelesnek azok(na)k, az kik nem látták ezeket.”⁴³

Összességében mégis azt lehet megállapítani, hogy amennyiben a két változat eltérő tartalmat közöl, akkor az esetek többségében az 1837-ben publikált szöveg javára billen a mérleg, de a különbségek csekély száma túlságosan messzemenő következtetések levonását mégsem teszi lehetővé. Ráadásul – mint mondtam – olykor valóban Borosjenei szövege látszik megbízhatóbbnak, méghozzá néhány meglehetősen fontosnak látszó esetben is. Így például a Bánffy György névalakot illetően, de ugyanez a helyzet a francia követ János Zsigmond előtti látogatását leíró passzusnál is. E látogatás alkalmából szóba került a protestantizmus ügye is, a Kemény–Nagyajtai Kovács-féle edíció megfogalmazása szerint a következőképpen:

1. „Igen örüle [ti. a francia követ] a többi között, hogy az fejedelem az evangeliumnak tudományát vötte volna, és a pápaságból kivetkező az igazságot követné, és inté a tökéletességre, és hogy ő valamit látott s hallott, megírná az ő felséges királyának. Kinek a fejedelem felelé, hogy kedves vala őnéki idejövetele, és igen köszöné a felséges királynak és az országnak fő-fő rendetinek, akik ígérék, hogy őnéki gondját viselik. Továbbá, ami néz a felséges királynak izenetire...”⁴⁴

Borosjeneinél mindez a következőképp hangzik:

2. „Többi közt örülvén [ti. a francia követ] dicsíri vala a Fejedelem(ne)k cselekedetét, hogy a Pápastaságot falban rúgván az Evangéliumi Tudományhoz ragaszkodot volna, és az igazságot követné, intéis abban való álhat(at)osságra, mondván aztis, hogy minden dolgát a Fejedelem(ne)k egészben megh írja aző királyának. Kinek a Fejedelem felelé, hogy igen kedvesen vészi hozzá való menetelét, mind az ő mellette valók. Az mi penig az vallás dolgát illeti, arra azt mondá, hogy vakok azok, kik a pápastaságnak szörnyű káromkodását, háborúságát és hamis Tudományát eszekben nem veszik, viszontis örüle a

⁴¹ Oct. Lat. 459, 25v.

⁴² BESSENYEI, *i. m.*, 125. („A császárnak szava” című kaputról van szó.)

⁴³ Oct. Lat. 459, 27v.

⁴⁴ BESSENYEI, *i. m.*, 129.

Gallusok(na)k akkortájtban nyert vallásokbéli szabadságok(na)k. Ami az király izenetit illeti...⁴⁵

Megítélésem szerint igen kétséges, hogy „a Pápistaságot falban rúgván” kifejezés megfelelője tényleg szerepelt-e a latin vagy magyar eredetiben, különösen, ha tekintetbe vesszük Borosjenei katolicizmus iránti heves ellenszenvét, de a szöveg egészének eredetiségét nincs okunk kétségbe vonni.

5. A két változat közti legizgalmasabb eltérés direkt módon érinti a szerzőség kérdését. Ismeretes, hogy a szerzőt eddig (teljes joggal) mindenki szemtanúnak képzelte el, minthogy a leírás „elbeszélője” számos esetben utal személyes élményeire, arra, hogy János Zsigmond kíséretében maga is jelen volt a zimonyi táborban. Sőt, az 1837-es edíció egyik kitétele alapján az is állítható volt, hogy a kíséret legelőkelőbb tagjaihoz tartozott, hogy azon kilenc személy egyike volt, akik a fejedelmet a szultán előtti audienciára is elkísérhették. Pedig az 1837-es edíció szövege ebből a szempontból nem teljesen koherens. A mondott „kilenc fő-fő urak”-ról ugyanis hol többes szám harmadik személyben, hol (egyetlen esetben) többes szám első személyben beszél:

„[A fejedelem] melléje vevén csak a kilenc fő-fő urakat, a császárnak sátorába [...] bémene [...]

Azonközben kilencen azok, kiket a fejedelem vele elvitt vala, béménének, és a [...] császárnak lába eleibe [...] leborulának. [...]

Elvégezvén a ceremóniákat, és mi is más sátorba menvén, és a fejedelem felkelvén, rövideden szóla...⁴⁶

Hogy a szerző a „kilencek” egyike lenne, az természetesen ezen utóbb idézett mondat alapján volt állítható, ami persze logikus módon azt is jelentette, hogy egyúttal János Zsigmond kíséretének a mű végén felsorolt legfontosabb tizenkét tagja között keresendő. Láttuk már, hogy Bánffy Gergely nevét eredetileg ez a felsorolás nem tartalmazta (nem is tartalmazhatta), Aranka György viszont őt nevezte meg a szöveg szerzőjeként. És ha már a Bánffy név ilyen értelemben szóba jött, Bessenyei József (aki az említett névcserét persze 1993-ban még csak feltételezhette) inkább Bánffy Györgynek attribuíta a szöveget. Nagyon feltételes: „...mai ismereteink mellett bizonyossággal nem állítható, de feltételezhető, hogy Bánffy György volt a mű írója.”⁴⁷

Hogy Bessenyei óvatossága teljességgel indokolt volt, azt Borosjenei szövege is igazolja. Mert bár az általa örökített leírás „elbeszélője” is rendre utal személyes élményeire, arra, hogy János Zsigmond kíséretében maga is jelen volt a zimonyi táborban, a „kilenceket” illetően pont a legfontosabbnak látszó szöveghelynél fogalmaz másképp, vagy-

⁴⁵ Oct. Lat. 459, 31v–32r.

⁴⁶ BESSENYEI, *i. m.*, 127.

⁴⁷ BESSENYEI, *i. m.*, 116.

is az elbeszélés ezen változata e téren jóval koherensebbnek látszik, mint az 1837-ben megjelent szöveg. Íme a párhuzamos szöveghelyek:

„...az Fejedelmet hozzá hivatá, a ki csak kilenczed magával a fű rendekkel az Császár sátorában bé menvén [...]

Azonközben penig a kik a Fejedelemel bé mentek vala [...] a Császár lábai csókolására elő vitetnek. [...]

Ez pompa végben menvén a Nemesek, kik a fejedelelemnél valának, sátorukban vissza menének.”⁴⁸

A Borosjeneinél olvasható megfogalmazás számos következtetésre ad lehetőséget. Mivel teljes biztonsággal nem lehet eldönteni, hogy az ominózus szöveghelynél melyik változat a megbízhatóbb, minimális eredményképpen kijelenthető, hogy Bánffy György szerzőségének amúgy is igen ingatag lábakon álló esélye tovább csökkent. Minthogy az ominózus szöveghelynél vélhetőleg a koherensebb szöveg a megbízhatóbb, kijelenthetjük, hogy a szerző nem vagy nem feltétlenül azonos a „kilencek” egyikével. Összességében tehát úgy vélem, hogy Bánffy György nevét célszerű lenne teljességgel elejteni. Ebben az esetben tehát azt kellene mondanunk, hogy a szöveg szerzője „ismeretlen”.

De talán egy kevésbé ennél is tovább mehetünk. Tudniillik az a magabiztosság, amely a szöveget katalogizáló Aranka György korábban idézett leírásából kiolvasható, mégiscsak magyarázatra szorul („Bánffy Gergely, Iffjabb János Király uttya Szulimánhoz”). Nem akarom azt állítani, hogy Aranka semmiképpen sem tévedhetett, de Bánffy Gergely nevét valahonnan csak vette. Az pedig biztos, hogy nem a mű végi felsorolásból, hisz ott ilyesmire a leghalványabb utalás sem történik. Az 1837-es kiadásban Bánffy Gergely neve ötödikként soroltatik fel, de ettől eltekintve pont ugyanúgy, mint tizenegy társának neve. Borosjenei kéziratában Bánffy György a hatodik, de neve mellett ott sem olvasható semmiféle különleges kitétel. Valójában tehát nem zárható ki, hogy Arankának igaza volt, hogy az általa közvetített információ hiteles, hisz Borosjenei kézírata alapján nagyon valószínűnek látszik, hogy a szerzőnek nem kellett személyesen is jelen lennie a szultán sátrában. És ha a szöveg szerzője tényleg Bánffy Gergely volt, akkor a mű végi felsorolás Bánffy György–Bánffy Gergely névcseréje is könnyen magyarázható lenne, akár anélkül, hogy a Georgius–Gregorius szövegromlást kellene feltételeznünk. Könnyen elképzelhető tudniillik, hogy a mű valamely ismeretlen másolója „emendálta” hibásan a szöveget, hisz a szerzőről biztosan tudta, hogy az jelen volt a zimonyi táborban. Ezért a szöveg végén olvasható Bánffy György névalakot akár hibásnak is feltételezhetjük. Vagyis a szöveg szerzője lehet Bánffy Gergely annak ellenére is, hogy abban a bizonyos mű végi felsorolásban eredetileg tényleg Bánffy György neve szerepelt. Véleményem szerint tehát mai ismereteink mellett bizonyossággal nem állítható, de feltételezhető, hogy Bánffy Gergely volt a mű írója.

⁴⁸ Oct. Lat. 459, 29v.